

Limba greacă a documentelor comerciale din arhivele românești¹

Loredana Dascăl

Arhivele Naționale ale României, București

Abstract: This article analyzes a large corpus of the Greek language attested during the post-Byzantine and modern Greek phase shift. The compact shape of the corpus is due to the existence of the archival fond "The Greek Merchants' Company of Sibiu (1453-1895)" which, cumulating the correspondence of several Greek commercial houses, firms and individual merchants, synthesizes exponentially the typology, the rhetoric and the historical information present in a series of commercial archives (see Bibliography, A. Sources) that still maintain their unexplored source value. Aside from the economic realia, the Greek corpus reproduces the authentic speech of a group constituted as a distinct ethnic community, solidarized in forums that have provided monopoly and a remarkable influence in the Euro-Balkan area. The linguistic assessment of the documents' stock brings new results for the history of the Greek language (variety "Romeika") of the XVII – XIX centuries period, during which it was under the pressure of migration phenomenon and the influencing factors occurred by the transplantation of the code in other lands than the original ones, particularly Romanian. The scientific instruments made available by the interdisciplinary extent of linguistics – the analysis is divided into following levels: 1. The ethnic identity of issuers from the historiographical perspective, 2. Decanting variety "Romeika" through the aloglot permissiveness perspective of the Greek language and the "γλωσσικό ζήτημα" polemic; diglossia aspects of the variety "Romeika" in commercial archives, 3. Balkanic multilingualism and contamination of the Greek variety in circulation; treatment of the aloglot interferences occurred in the Greek language of the documents and 4. Traductology technique for archival processing – draw a veritable fresco of the targeted socio-professional group, with digressions into socio-historical macro-contexts determining for the linguistic strategies that its members use. The dynamic linguistic, historical and palaeographic revelation of the commercial corporations offers new interpretation criteria for the cultural and material consistencies and dissociations activated in Euro-Balkan region by the Latin-Greek gene, recte the Aromanian one, and also for the interpretation of the decisive influence of mentality in the Romanian space by the insertion of the "Greek" merchants in this landscape.

Key-words: Greek commercial archives, Balkan multilingualism, aloglot interferences, xenisms, Greek language, Vlach language, Aromanian language, Romeika language, απλορωμαίικα, Greek merchants, Aromanians, palaeography, traductology technique, translation of the old texts, archivist.

¹ Articolul sintetizează reflecții și concluzii ce intră în alcătuirea lucrării Dascăl 2011.

1. Identitatea etnică a emitenților din perspectiva istoriografică

Evaluarea limbii grecești a documentelor comerciale din arhivele românești implică în prealabil dezvoltarea problemei structurii etnice a creatorilor lor. Abordarea acestui aspect este însă departe de a intra în istoriografia română și greacă într-o zonă a adevărului definitiv delimitată. Motivul principal al ezitărilor și al incertitudinii este, pe de o parte, subiectivismul politic și social al celor două state îndreptățite să emită statuări, subiectivism căruia i s-au circumscris majoritatea cercetărilor; pe de altă parte, ambiguitatea creată chiar de interesele economice ale negustorilor, mijlocite de un statut etnic ce le garanta cumulul avantajos de drepturi, alimentează în mod nefast neputința istoricilor de a recupera o veridicitate satisfăcătoare.

Teoriile care susțin existența aromânilor sub camuflajul negustorilor greci sunt de regulă vag și sporadic inventariate. Vakalopoulos 1973 oferă viziunea de autoritate a istoriografiei grecești asupra etnogenezei și itinerariului istoric, politic și cultural al aromânilor. În concepția acestuia, macedonenii – despre care recunoaște că, în virtutea tendinței de a migra, au călătorit *in corpore* în Italia, în țările din nordul Balcanilor și în Europa Centrală, practicând comerțul – vorbesc „vlaha”, o limbă de origine latină, înrudită cu celelalte limbi romanice din Europa de vest și din România; ei sunt cuțovlahii, locuitori din Macedonia de vest și centrală și din Thessalia, populație nativă greacă latinizată (astfel s-ar explica bilingvismul), cu intense sentimente grecești și cu supranumele „ελληνοβλάχοι”. Vakalopoulos nu contestă însă și faptul că anume acești macedoneni de origine cuțovlahă sunt cei care au emigrat în Evul Mediu, în special după căderea Constantinopolului, în ținuturile nord-balcanice și în Europa centrală – unde au înființat asociații și case comerciale. Istoricul le urmărește caravanele cu mărfuri orientale și de producție proprie de-a lungul frontierelor austro-turcești, în drumul spre Ungaria (inclusiv Banat), cu destinațiile Viena și Leipzig, unde, la fel ca în multe dintre marile orașe străbătute, vor presăra confrăți „greco-vlahi” sau „macedoneni”, pentru a practica un comerț la valențe fără precedent, asigurați împotriva boicotului local prin companii grecești. Tot acești „imigranți greci” se vor stabili în Valahia și Moldova, după cum aceiași „imigranți macedoneni” s-au așezat în diverse orașe și sate din Transilvania (Sibiu, Brașov, Cluj, Arad, Alba Iulia, Hunedoara, Tokaj) încă din secolul al XV-lea. Deși identificarea greci-macedoneni e generalizată, o explicație suplimentară asupra „grecilor” care au dominat viața economică medievală a țărilor române apare drept revelatoare:

„A large proportion of these came from Macedonia, particularly the regions inhabited by Vlach-speaking populations, who, speaking a Romance language closely related to Romanian, found a sympathetic environment in the Transdanubian states. For this reason many other Greeks who emigrated in those parts let it be known that they were ‘Aromuni’ (Koutsovlachs) in order to gain the sympathy of the local inhabitants. (This is a fact recognised by Rumanians historians)” (ibidem: 396).

Nu există însă studii care să pună în realitate temeiul sentinței lui A. Vakalopoulos, potrivit căreia grecii, odată ajunși pe teritoriile românești, și-au spus „aromâni” tocmai pentru a câștiga simpatia localnicilor. De altfel, lucrurile stau mai degrabă invers, din unghiul informațiilor istorice care arată că aromânii și-au disimulat adevărata identitate etnică, arborând-o pe cea grecească tocmai pentru a se prevala de renumele ei istoric și cultural (cf. Popovici 1934: 17). Cercetător al comerțului transilvănean medieval, Al. Doboși evocă obiectiv „așezarea în masse mai mari a negustorilor macedo-români în Transilvania și în locurile învecinate locuite de Români” și „curentul de imigrare a negustorilor greci din Peninsula Balcanică, în cea mai mare parte macedo-români” (Doboși 1936: 258-259), punând în acest cadru existența companiilor negustorilor greci din Sibiu și Brașov. De asemenea, Gheorghe Ciuhandu nu lasă loc de îndoială: „Sub denumirea de comercianți «greci», cari sunt menționați din vremuri vechi până și în legislația Ungariei de pe vremuri, și aveau rosturi bine definite în comerț și în vieța socială, se ascundeau frații «macedo-români», sau și greci veritabili pe lângă aceștia...” (Ciuhandu 1936: 229).

Despre „cât de puțin «greci» puteau să fie acești comercianți” (ibidem: 238) comentează pe larg și Dušan I. Popovici, care, în intenția de a împrăștia dubiile tuturor cercetătorilor străini ce se exprimă asupra identității acestui neam, reconstituie istoria economică desfășurată timp de trei secole pe un vast teritoriu balcanic. Etnogeneza aromânilor este concepută ca o simbioză și confruntare a dominației romane cu spiritul grec, manifestate și asupra „grupurilor etnice străine”, semibarbare, pe care grecii au reușit să le convingă că, în fostul Imperiu Roman de Răsărit, împart aceeași moștenire spirituală și politică, intensificată mai ales după căderea Bizanțului. Cert este că, în mod generic, spre deosebire de greci, aromânii au conservat chiar și câteva secole după acest moment politonimul specific, recomandându-se drept „romei” (gr. „Ρωμαίοι”, lat. „Graeci”), extrem de rar „μακεδονοβλάχοι” și „κουτσοβλάχοι”. D.I. Popovici aduce ca argument și mărturisirile călătorilor și ale statisticienilor din secolul al XVIII-lea, care „au constatat că sub numele de greci, neogreci și macedoneni, «din cauza întrebuițării prea dese a limbei neelene, se ascund foarte mulți aromâni»” (Popovici 1934: 17). Aceiași negustori aromâni sunt artizanii afacerilor bancare, dezvoltate prin firme celebre (Darvari, Bellu, Dumba, Dormuși, Ianuș, Pop, Paciura, Moscu, Safranu, Stamu etc.), stabilite la Zemun, Viena, Pesta, București, Sibiu, Brașov, Leipzig, Constantinopol ș.a. Ei au dat un impuls fără egal sistemului polițelor, al cămătăriei, al cambiei, al comisioanelor și expedițiilor, banii fiind, alături de mărfuri, obiect de tranzacție comercială. În acest șuvoi economic dezlănțuit intră și bogata corespondență purtată între rude, colaboratori, asociați, intermediari sau simpli angajați antrenați într-o amplă rețea mercantilă cu ramificații pe un teritoriu cucerit în totalitate.

Sinteza care echivalează în istoriografia românească lucrarea de referință a istoricului sârb este alcătuită de Hâciu 1936, care remediază toate posibilele erori de interpretare, afirmând în mod documentat (pe baza unei monumentale tradiții scrise

și orale – studii, arhive de stare civilă, mărturiile descendenților familiilor vizate și ale microcomunităților etnice –, dar și a minuțioasei analize onomastice, genealogice, antropologice, psihologice și sociologice) preponderența incontestabilă a elementului aromânesc în mediile de prezență greacă din spațiul românesc, inclusiv în cele două mari foruri negustorești de la Sibiu și Brașov.

Aromânitatea trebuie așadar enunțată ca o constantă a documentelor comerciale din arhivele de redacție grecească, relevantă fie și numai prin inventarierea toponimelor de proveniență și de relaționare, sau a antroponimelor covârșitor aromânești, decelabile în pofida transpunerii grecești.²

2. Decantarea varietății „romeica” prin prisma permisivității aloglote a limbii grecești și a polemicii „γλωσσικό ζήτημα”; aspecte diglosice ale varietății „romeica” în arhivele comerciale

În cercetarea glotologică a documentelor grecești postbizantine interesează cu precădere poziția teoreticienilor implicați în demersul de clarificare a eficienței limbii din perspectiva lexicului agreat. Blamul decisiv aruncat asupra contaminării limbii grecești cu unități lingvistice străine, cu totul lipsit de accentele literare de complicitate ludică cu care e impregnată criticarea franțuzismelor și grecismelor din limba română, a avut ca efect, prin timbrul patriotard, eliminarea tuturor influențelor aloglote dăunătoare autenticității elenismului. În pofida epurării lexicale ulterioare, prezența lor masivă în segmentul temporal și documentar cercetat explică o serie de reacții filologice și istorice, întregindu-le semnificația.

Cultul diversificării, manifestat în astfel de arhive la valențe multiple, este organizat de elementul unificator: limba greacă a comunicării. Pentru istoria limbii grecești, secolele al XVII-lea – al XIX-lea în prima jumătate reprezintă perioada asimilării masive a orientalismelor și italianismelor, favorizată de formele de stăpânire statală (turcocrăția și ocupația venețiană din insulele ionice) și de direcțiile de dezvoltare economică (schimbul de mărfuri orientale și strânsele relații comerciale ale moscopoliților cu Veneția), care au adus însemnate transformări în cultura materială și spirituală a grecilor. În scris, opțiunea negustorilor „greci” va fi pentru greaca populară, accesibilă vorbitorilor cu minimă instrucție, dar și celor cultivați. Greaca documentelor din arhive păstrează linia perfect inteligibilă pentru alogenii grecofoni, rareori tinzând spre zonele de elevație delimitate în esență de funcția egocentrică a limbii (v. Nida 2004: 64). Pentru cât de justificată a fost

² Se impune aici semnalarea tendențiozității sau a ignoranței cu care astfel de nume sunt forțat grecizate în lucrările de specialitate; un exemplu concludent îl constituie cartea *Grecii din România* (Scalcău 2003), unde autoarea menționează celebri companiști ca „Stephanos Villaras” (Ștefan Villara), „Dimitrios Darvaris” (Dimitrie Darvari), „Gh. Manikatis Safranos” (Manicati Safranu), „M.D. Patsiouras” (Paciura), „Iannakis Adamis” (Ioan Adami), „Hagi Ianousis” (Ianuș), și unde însăși Păuna (în cercurile elitiste „Paulina”), soția lui Constantin Hagi Pop, este numită „Pagona” (formulă grafică și fonetică sub care în unele documente arareori îi apare numele).

ostilitatea puriștilor greci față de amploarea fenomenului aloglot, stadiul ὄπλωμαίτικη, analizat în contextul istoric al maximei permeabilități la influențele străine, devine proba elocventă a anarhiei lexicale care s-a adăugat răvășirii latino-bizantine a limbii elene, cel puțin sub aspectul conformației rostirii vorbitorilor cu minimă emancipare prin circulația în spațiul eurobalcanic.

Haosul revelat de savanții secolului al XIX-lea în încercarea de a diviza sau omogeniza registrele limbii grecești descrie o diversitate care nu s-ar mai încadra nici măcar în accepția modernă a cultului originalității și al tradiției lingvistice geoculturale. Dacă în categoria utilă a preluărilor aservite ideilor noi intră cu predilecție ca limbi sursă franceza și germana, e obligatoriu ca viabilitatea fenomenului în ansamblu să fie condiționată de respingerea cuvintelor străine pătrunse din oricare alte motive în greaca populară, damnate să altereze esența limbii: „...ἡ γλῶσσα ἢ δημῶδης, ἢς ἢ πολλαπλῆ ἀρχὴ ἐξαφανίζεται ἐν τῷ μεσῷ αἰῶνι, λίαν βάρβαρος, παραμεμορφωμένη, πλήρης λέξεων Τουρκικῶν, Σλαυικῶν καὶ Φραγκικῶν.” (...limba populară, al cărei început sinuos se dovedește în prea barbarul ev mediu, este ultramodificată, plină de cuvinte turcești, slave și *frânce*, i.e. occidentale de origine latină, Rados 1890: 163, s.n. *et n.n.*). Este de înțeles deci poziția lingviștilor autentici greci – înregimentați în polemică mult mai târziu decât inițiatorii și partizanii din diaspora ai curentelor lingvistice și având așadar de recuperat rapid și fără concesii pe tema „divagațiilor îndepărtate”³ – care excludeau categoric configurările filologilor și ale cărturarilor „expați”. Pentru ei, „teoria demoticeii încăpuse pe mâna celor străini de ea care își trăiesc cea mai mare parte din viață departe de țară” (ibidem: 36). Ironia caustică față de conaționali cu vederi neoromanice, nu lipsită uneori de sentimentul de sfâșiere fraternală, se concentrează cel mai adesea în supranume peiorative ținute direct în orgoliul etnic. Astfel, dacă apelativul „romeu”, arborat cu mândrie întârziată de către negustorii greci ai companiilor transilvănene, este lustrat în perioada de erupție a conflictului *γλωσσικό ζήτημα*, întreprinzătorii din Franța, Italia, Germania, Olanda (Amsterdam), Anglia, America, Austro-Ungaria sunt dur etichetați de către confrății lor drept „graeculi”: „Ἐλληνές τινες' συγγνώμη, γραικούλοι ἤθελον νὰ εἶπω...” (Ăia, Eleni? scuze, *graeculi* voiam să spun..., i.e. sclavii greci ai romanilor, cu atribuții de secretariat, Kousoulas 1904: 103, s.n., n.n.). În același timp apare și necesitatea de a îndrepta o ultimă armă împotriva elementelor ostile de alt neam (răsăritene) și, deloc întâmplător, este invocat contextual cazul poporului român care, deși neolatin, poate că, la fel, nu ar trebui să

³ Cărțile (tratate științifice, opere literare, traduceri) în greaca vulgară erau semnate de autori exclusiv „mixobarbari”, de editori și contributori din rândurile intelectualilor și negustorilor din diaspora (macedonenii, thesalioți, epiroți); o serie considerabilă de lucrări filologice din secolele al XVIII-lea – al XX-lea care tratau „problema lingvistică” dispun de anexe cu liste nominale și quantumul donațiilor pentru tipărirea cărților, iar astfel de liste aduc în prim-plan antroponimele și hrematonimele care populează fondurile arhivistice create de comercianții „greci”.

se considere vrednic de Noua Romă.⁴ Esența elenismului este ignorată în Europa din cauză că purtătorii ei nu contestă suficient și nu corectează opinia generalizată despre caracterul neolatin al grecilor (Rados 1890: 105), caracter indus în mod eronat de metamorfoza operată la scară largă de latinisme și xenisme neoromanice.

Adicția față de xenismele moderne culte a generat efectul *τό μιξοβάρβαρον* sau *τό μακαρονικόν ὕφος*, malformații ale competenței lingvistice, puse, ca toate malformațiile de altfel, pe seama grecilor înstrăinați spațial sau etnic de „laptele matern”; calificativele metalingvistice de acest fel caracterizează în epocă modul de comunicare verbală sau scrisă în care amestecul de limbi, dialecte sau alte forme idiomatice dau replica parodică la cosmopolitismul vremii. La suspiciunea extinsă peste toate schimbările efectuate asupra atticismului clasic, reacția celor care uzau de variante dialectale a fost conceperea gramaticilor⁵ axate pe teoria modificărilor

⁴ „Ποῖον λοιπὸν ὄπλον ἀπομένει ὑμῖν κατὰ τῶν ἑτερογενῶν καὶ πολεμίων ἡμῶν ἐν Ἀνατολῇ στοιχείων; Μήπως καὶ οἱ Ῥοῦμάνοι τότε, νεολατινικὸν ἔθνος, δὲν δύνανται οὕτω νὰ διατυπώσωσι καὶ αὐτοὶ ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς Νέας Ῥώμης, ὡς ἡμεῖς ἐπὶ τῆς ἐξελληνισθείσης Κωνσταντινουπόλεως ὡς νεοελληνικόν;” (Ce armă deci ne mai rămâne împotriva elementelor de alt neam și dușmănoase nouă din Orient? Poate că nici românii atunci, popor neolatin, nu pot să se intituleze astfel nici ei demni de Noua Romă, precum noi de Constantinopolul elenizat drept neolen?, Rados 1890: 83). Referitor la problema aromânilor, abordată aluziv, același autor izbucnește: „Și să ne conteste astăzi măreția spirituală și acești români! Granițele! populația!” („Καὶ ἀμφισβητοῦσιν ἡμῖν σήμερον τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥοῦμάνοι! Τὰ ὄρια! ὁ πληθυσμός!”, ibidem: 136), sau arată că zelul științific al tranșării problemei etnolingvistice grecești poate fi minat și de ridicolele pretenții geopolitice ale unor popoare fără trecut cultural-istoric semnificativ: „Οἱ Ῥοῦμάνοι τῶν Ῥωμαίων ἀπόγονοι καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους κληρονόμοι, οἱ Σέρβοι, τοῦ μέχρις Ὀλύμπου ἐκταθέντος Κράτους τοῦ Στεφάνου Δουσάν, οἱ Βούλγαροι τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου! ἀλλ’οὐχὶ μετ’ἀξιώσεων μέχρι Γάγγου καὶ Ἰνδοῦ πρὸς ὄραν.” (Românii descendenți ai romeilor și moștenitori ai statului romaic răsăritean, sârbii ai statului lui Ștefan Dușan întins până la Olimp, bulgarii ai marelui Alexandru! nu cumva cu pretenția până la Gange și Ind de-acum?!, ibidem: 149).

⁵ Pe parcursul secolului al XIX-lea, disputele împulsionează editarea de opere lingvistice comparative – gramatici normative și lexicoane etimologice destinate categoriilor considerate vulnerabile (în special tinerii și grecii din diaspora) – care pun în evidență asemănările și deosebiri între greaca veche și latină, între romeică și greaca veche, între romeică și italiană, franceză, latină, turcă, germană etc.; acum face carieră în istoria limbii grecești etapa-concept *απλά*, concretizată în lucrările de *ἀπλοελληνική*, *ἀπλωρωμαϊκή* *γλωσσο* și precursora a conformației definitive *νεοελληνικά*. W. Martin-Leake nu întâmpină dificultăți în a descoperi corespondențe fonetice, gramaticale și lexicale între romeică și limbile neoromanice, semnalând însă că grecii se feresc să folosească etnonimul și glotonimul *romaic* (în condițiile în care companiștii transilvăneni îl afișau cu orgoliu nedisimulat, profitând de confuzia universală cu privire la sorgintea lor și la diferențierile etnice interne): „The modern Greeks call the ancient language *Hellenic* (*Ἑλληνική* *γλωσσο*) and their own dialect *Romaic* (*Ῥωμαϊκή*). The learned among the modern

fonetice naturale explicabile diacronic, punctate deliberativ și obsesiv: „καθόλου δὲν βαρβαρίζομεν”, „ἐμεῖς δὲν βαρβαρίζομεν λοιπὸν” (Christopoulou⁶ 1805: *passim*).

În plan extern, larg difuzată spațial din considerente politice, economice, demografice și culturale, la câteva secole distanță de antichitate, greaca își consolidează în etapa postbizantină statutul de *lingua franca* (v. Vikor 2004: 328 *et seqq.*, Kloss 1966: 122), care o supune unui drastic fenomen de unificare a straturilor prin simplificarea sistemului, rezervându-i candidatura la statutul de *pidgin*, indicat și de glotonimul ἀπλορωμαίτικα. Vehiculată, conservată și promovată din rațiuni socioculturale diverse (vitalitate, legitimitate, prestigiu, fidelitate, securitate), greaca postbizantină s-a numit *romeica* – în mod oficial pe parcursul existenței Imperiului Roman de Apus – atât timp cât a fost cultivată de către emulii valorilor conceptului ῥωμαiosύνη în arealul geografic eurobalcanic. Vitalitatea etnolingvistică a înzestrat optim *romeica* pentru exercitarea pe termen lung a concurenței cu varianta standardizată de cercurile filologice ateniene, în virtutea unor factori favorizanți (uzul oral de largă răspândire în spațiu și generații, demografia grupului etnic – distribuția, statistica imigrației –, statusul alocat varietății sau vorbitorilor săi – economic, social, politic, socioistoric, lingvistic intern/extern –, suportul instituțional care a acreditat varianta diglosică ori grupul identificat cu aceasta). Astfel, *romeica* negustorilor s-a consolidat și propagat prin autoritatea nivelului informal reprezentat de religie și cultură, și prin a celui formal, susținut de *mass media* educative (prezența în presa internațională, în special vieneză, și larga difuzare a acesteia, tipăriturile provenite din renumitele imprimerii cu monopol *homogheneis*), dar și prin codificarea operată de către ocupanții dregătorilor influente, profund implicați în rețeaua politico-economică a țărilor de rezidență

Identificându-i-se centrul geolingvistic de propagare tip *wave-model* (Britain 2004: 37) în regiunile Macedonia-Epir-Thessalia – sursele atestate istoriografice pentru hemoragia etnografică din secolele al XVII-lea – al XIX-lea –, *romeica* în ipostaza de regiolect supus koineizării devine o optică plauzibilă. De altfel, blamul aruncat consecvent în polemica *γλωσσικό ζήτημα* asupra acestei varietăți care complică diglosia greacă capătă adesea nuanțele conflictului interdialectal și, mai mult, ale clasicului rasism lingvistic grecesc (v. *et* Calvet 1999: 64), concertat încă o dată asupra barbarismului cu nouă înfățișare: influențele regionale și aloglote, străine de sistemul atticismului pur. Aluziile și demascarea fățișă, sau comentariile și interpretarea istoriografică a originii barbare a neamului vechii Macedoniei nu lipsesc din discursurile științifice ale secolelor marcate de deriva filologică, astfel încât

Greeks, wishing to avoid the word *Romaic*, apply to their dialect the epithets of *κοινή, νέα, σημερινή, τωρινή, χυδαία, άπλη, ώμιλουμένη...*” (Martin-Leake 1814: 1-2).

⁶ Athanasios Christopoulou, poet și dramaturg de formație erudită, născut la Kastoria în 1772 și stabilit împreună cu familia la București (unde a încetat din viață, în 1847), a îndeplinit dregătoria la curtea domnilor Alexandru Mourouzi și Ioan Caragea și s-a implicat în mișcarea „Φιλική Εταιρία”, în calitate de consilier al lui Alexandru Ipsilanti.

romeica este incriminată ca etnolect (v. Singleton-Kallen 2004: 535 *et seq.*) și atribuită categoriei sociale ὁμογέμεια⁷, care îi încorporează pe emigranții spațiului geopolitic al antichității elene. În numele unui teoretic *ius sanguinis*, statutul de grec *homogheneis* a reprezentat pentru o îndelungată perioadă permisul de mobilitate în elita internațională și de transcendere a condiției de supus străin, venetic sau nomad. Validarea acestui statut privilegiat era garantată în primul rând de cunoașterea limbii grecești. În funcție de mediul socioprofesional integrator, cunoașterea se probează prin competența și accesul la nivelele limbii; întrucât însă categoria vastă și vocală a emigranților o formau negustorii și dregătorii proveniți din rândurile acestora, așa cum confirmă imaginea pragmadiscursivă a arhivelor grecești, nivelele fonetic și lexical de bază (particularități de pronunție, stereotipii verbale și o întreagă gamă de *shibboleth*-uri copiate, semnificabile și în plan semiotic) erau suficiente pentru asumarea rolului. La fel de convingătoare era incluziunea în creștinătatea ortodoxă, iar apartenența la clasa socioprofesională a negustorilor i-a asigurat acestei mase a „grecilor” automatismele lingvistice care i-au caracterizat dintotdeauna modul de funcționare verbală. Nevoia de comunicare alertă și explicită în interiorul grupurilor cu structură etnică și națională compozită, nevoie extinsă de-a lungul câtorva generații și ținuturi, a creat în mediul comercianților reflexul dezvoltării varietăților lingvistice spontane, adaptate după o limbă standard sau, în cazul analizat, după *lingua franca* eurobalcanică a intervalului de ființare a companiilor grecești.

Atitudinile propice creării noii varietăți au fost: identificarea instinctivă și stăpânirea minimului fundament comun al limbilor în contact, apoi toleranța maximă față de manifestarea liberă a fenomenelor de interferență. Derivatul de compromis rezultat din acest proces se încadrează, conform nomenclaturii sociolingvistice, în familia limbilor *pidgin*⁸, caracterizate prin structură gramaticală rudimentară și vocabular restrâns, format din lexicul limbilor materne și al celor din zonele de proveniență sau rezidențiale, în acord cu interacțiunile practice ale comunicării în afaceri. Prelungirea pe parcursul câtorva secole a aceluiași tip de relații economice internaționale, alimentat de personalitatea influentă a „grecului balcanic”, a permis stabilizarea comportamentului lingvistic negativ al limbii grecești, astfel încât, pentru o parte din comunitatea comercianților⁹, varietatea de

⁷ Pentru definiția, istoricul și evoluția conceptului *homogheneia* v. Christopoulos-Tsitselikis 2003.

⁸ *Trade language (pidgin/tok pisin* < „business talk english”, în pronunție chineză deformată), echivalent glotonimic pentru *lingua franca*. Concomitent cu greaca, arealul mediteranean medieval (secolele al XI-lea – al XIX-lea) a propagat constructul lingvistic „saber”, idiom *pidgin* cu lexicator romanic (amestecul lexical conținea elemente din italiană, provensală, spaniolă, portugheză, turcă, franceză, greacă și arabă). Pentru comentarii v. Hudson 1987: 61-72, Calvet 1999: 81 și Meyerhoff 2006: 247-250.

⁹ Unele documente exprimă teama companiștilor că fiii lor nu mai cunosc și vorbesc greaca, o dovadă în plus că, deși considerată limbă maternă, ea nu era limba conversației în familie.

compromis ar fi putut să țină locul limbii materne¹⁰, alunecând fie spre *expanded pidgin*, fie spre creolizare¹¹, direcție ce justifică vehemența și consistența diferendului filologic, întrucât îi prefigurează spectrul vernacularizării. În toate aceste cazuri, fizionomia limbii grecești a secolelor al XVII-lea – al XIX-lea căpătase procente considerabile din varietățile sociolectale implicate, în proporție directă cu sfera funcțională de uzaj, cu precizarea că religia și cultura, ambele anexate graficentrismului, se situau cel mai aproape de *acrolect* (i.e. „the highest”; D. Bickerton, *apud* Hudson 1987: 67, identifică în creolă *basilectul*, iar variantele care tind spre *acrolect* sunt *mesolecte*).

Spre această viziune par a se îndrepta scriitorii blamatei romeice demotice internaționalizate și ulterior naționalizate în chip de neogreacă. Dacă în lingvistica medievală erau considerate demne de a fi scrise doar limbile „adevărate” – latina, greaca, ebraica –, cele ancilare sau vernaculare trecând drept „amorf” și nepretabile eternizării prin scris (i.e. *illiterata*), iar copiiștii, gramaticienii și învățații care se încumetau să le cultive își subminau propria valoare, fiind etichetați drept „language makers” (Harris 1980, *apud* Coulmas 2005: 206), atunci acesta este și rolul îndeplinit de către negustorii greci și de intelectualii proveniți din mediul lor, rol mai mult sau mai puțin conștient asumat prin vasta expunere publică pe care au operat-o.¹² Varianta de compromis va aplica infrastructurii sale șabloanele demoticii ateniene culte, derivate din forma stabilă *μικτή*, și anume mixtura diglosică intermediară între *καθαρεύουσα* și *δημοτική* (Ferguson 1959: 139).

Corespondența de afaceri a negustorilor greci respectă în proporție variabilă canoanele normative ale genului scriptural, întrucât relațiile sociale angrenate sunt permissive față de elementele ieșite din gama cutumelor strict profesionale. În plus, organizarea spontană a schimburilor verbale și arsenalul lor pragmalingvistic sunt asigurate printr-un comportament lingvistic reciproc, în care stimulul lingvistic și mental funcționează prin declanșarea de reacții în lanț, specifice „comunicării bi-univoce” (lectură-scriere, audiere-locuție, Mackey 1976: 417) a mediului social de proximitate (familie, locuință, activități ocupaționale) sau a solidarității

¹⁰ Înfruntările științifice produse de „problema lingvistică” sancționează astfel de situații în care s-ar fi aflat chiar figuri ale culturii și filologiei grecești din secolul al XIX-lea, ridicate din mijlocul familiilor „homoghenei” cu tradiție în negoț.

¹¹ Anistorică, dar vitală și defensivă, greaca creolă își inițiază prin exponenții instruiți etapa de reconfigurare și perfecționare a sistemului gramatical și lexical, pregătindu-se pentru concurența cu varietatea nefuncțională a *katharevousai*, fiind avantajată și de lipsa de consens în promovarea unui regiolect comun și tradițional, suficient de fidel nivelului clasic. Stadiul creol este însă decelabil și în alte secvențe temporale și locale ale limbii grecești – spre exemplu în regiunile de fixare a coloniilor militare și comerciale grecești (în perioada imperiului elenistic, a înfloririi cetăților de pe țărmurile Mării Negre și ale Mării Mediterane etc.) –, fapt care a contribuit diacronic la distanțarea radicală a variantelor H-L (v. Mackey 1976: 26-33).

¹² Pentru probarea bibliografică a redactării corespondenței comerciale în greacă de către negustorii aromâni, v. Hâciu 1936: 303.

multiple, toate acestea furnizând complexul stimulilor de interacțiune lingvistică. De altfel, stadiul de configurare a genului scriptural se dovedește a fi în stocul documentar cercetat încă într-o etapă informală, puternic personalizată subiectiv, neangajată în echilibrul cvasidistant al stereotipurilor moderne. Pledoaria pentru apropiere umană traduce aici de fapt un mecanism de negociere în toate sensurile (economic, verbal ș.a.), iar oralitatea necenzurată este un instrument care favorizează performarea schimbului economic de anvergură. Din tabelul descriptiv al componentelor diglosice și al situațiilor discursive corespunzătoare, conceput de Ch. Ferguson și adoptat drept schemă reper în sociolingvistică (Ferguson 1959: 136, Coulmas 2005: 127, Calvet 1999: 44), performanța varietății limbii grecești a afacerilor selectează un nivel construit pe sinteza H (*scrisoarea particulară*) + L (*instrucțiuni pentru servitori*) + L (*conversația cu familia, prietenii*) și implică mai degrabă o stratificare a statusului socioprofesional (v. detaliat Meyerhoff 2006: 52). Pe lângă aceste componente, se conturează și dimensiunea formală a comunicării oficiale, inserată uneori în scheletul enunțiativ, alteori redusă la formulele stereotipe fixe, preluate mecanic, integral, trunchiat, sau original ornate.

La determinarea stilului „messiness” participă inserțiile de limbaj special argotic, justificat parțial de automatismele exprimării libere în interiorul grupului și parțial de comutarea voluntară, orientată spre menținerea exclusivității de grup. O formă de limbaj special reprezentată în inventarul terminologic al comercianților este delimitată de lexicul profesional tradițional, în stocul căruia intră termeni dialectali, populari și tehnici asimilați prin contact direct cu sursa lingvistică de proveniență. Concretizarea extremă a acestei manevre comunicative e atestată prin inserții criptice din codurile de procedură secretă ale branșelor negustorești și meșteșugărești (pentru aromâni v. Hâciu 1936: 68, 118 și Capidan 1932: 14). Atitudinea de excludere are contextual funcție defensivă – în cazul modelelor epistolare cu pasaje ermetizate în scopul restricționării accesului neautorizat, posibil prin interceptarea informațiilor despre practici comerciale ilicite sau despre episoade conspirative – sau expresivă – atunci când comunicarea intenționează consolidarea relațiilor, captarea bunăvoinței, destinderea emoțională, stabilirea cadrului informal al solidarității de grup. De regulă, materialul lexical argotic este preluat din registre și variante dialectale greu accesibile, din aromână, română (γκρασούνια, grășuni/porci, βέργαις, vergi/crenguțe/pipe de cireș, ἀναλύω εἰς δύο φωτιᾶς, topesc în două focuri, despre monede, φιλίλια, fitiluri/intrigi) sau din idiomuri străine, cele mai frecvente codificări producându-se la denominația monedelor („grele”, „ușoare”, πικατούρες-„picături”, δεύτερα μάυρα-„negre de-a doua”, „de mâna a treia” ș.a.m.d.).

Aspirația de a accede la o treaptă socioculturală de elită internațională, de multe ori concretizată prin ocuparea dregătoriilor înalte ale statului, îi presează pe negustorii „greci” să mimeze și să adopte reflexe verbale străine sau strict scripturale; așa se explică seria franțuzismelor, turcismelor, dar și a grecismelor și italianismelor stricate, inventate sau create prin deviere de la tiparul morfologic, în virtutea limitării capacității multilingvilor de a asimila impecabil toate limbile cunoscute.

Demersul de reperare a particularităților sociolingvistice ale negustorilor se confruntă cu încă un tip de divizare bilingvă, manifestat prin infrastructura aromânei, astfel încât unele elemente înseriabile în categoria influențelor aloglote din perspectiva limbii grecești ar trebui acreditate drept forme legitime ale variantei matrice. Fondul de strat latin și substrat iliric al aromânei a fost extrem de permeabil față de lexificatorul grecesc, dar într-o măsură decisivă și față de stocul de cuvinte străine (turcești, slave, albaneze etc.), cuantificabil în procente calculabile. În plus, multipla disipare regională a graiurilor (diferențele comportă în principal mutații fonetice și lexicale), precum și stadiul precar de normalizare adâncesc efortul de identificare exactă a idiolectului de fundal, unica soluție fiind devoalarea empirică a sedimentelor prezente în suprafața textuală și fixarea centrului de orientare în harta geolingvistică a aromânei, punctată pe alocuri cu areale de conservare a meglenoromânei. Inserția tiparelor limbii matrice în greaca „legitimă” a documentelor companiei este cel mai adesea involuntară, iar cazurile de comutare voită semnaleză transgresia la codul profesional ocultat interceptării publice sau transferul într-o zonă verbală familiară.

Evoluând din greaca demotică a emigranților, romeica devine un produs colectiv al arealului de dispersie, în timp ce afirmarea identității etnice grecești este unica modalitate de rezistență la presiunea asimilării și autorizează oficial contracararea acesteia prin exercitarea manevrelor de manipulare culturală și socială. Treptat, vocabularul acestei variante intră în uzajul elitelor aristocratice românești, ca emblemă a influenței sociale, a bunăstării și luxului intermediare sau afișate de vorbitorii ei, mecanism care deconspiră funcția limbii ca instrument cultural și recuzită auxiliară a rolului social.

3. Multilingvismul balcanic și contaminarea variantei grecești în circulație; tratamentul interferențelor aloglote în greaca documentelor

În panorama comerțului medieval, conceptul modern al multilingvismului ca *modus vivendi* (i.e. *multilingual living*) se traduce prin evoluția unei modalități de comunicare și reglare de afaceri într-un cadru societal ce a creat coeziunea exponenților grupurilor etnolingve vorbitoare de limbi mult distanțate comprehensiv (evrei, armeni, turci, italieni, nemți, unguri, sârbo-croați, bulgari, albanezi ș.a.), din care a rezultat un sociogrup unitar, cu contribuție directă în constituirea *uniunii lingvistice balcanice* (*Sprachbund*) (cf. Rosetti 1968: 203 et Steinke-Vraciu 1999: 56-66). Ierarhia statistică a componentelor multilingvismului comercianților diferă în funcție de intervalul de timp și de locul emiterii actelor, dar și de profilul sociolingvistic al emitenților, astfel încât un clasament al alternanței și repartiției aloglote este realizabil pe baza calculului matematic operat asupra textelor. În orice împrejurare însă, selectarea limbii de comunicare e dictată de scopuri practice: stabilirea alianțelor, condiționarea topicelor. Alături de particularitățile subdialectale ale *demotivei*, influențele aloglote determină hotărâtor structura compactă a textelor epistolare redactate în cea mai simplificată limbă romeică, de către persoane

instruite sau experimentate în viața economică din Italia, din provinciile sudice ale Germaniei (Saxoniei), din Franța, Olanda etc. Așa se face că, fiind familiarizate cu limbile acelor țări și mai puțin cu limba maternă¹³, turnura compozițiilor lor în romeică seamănă frapant cu italiana modernă și poartă mesaje cu referent desprins din realitățile mediului otoman.

Apetența multilingvă și multiculturală a romanității meridionale este o însușire unanim confirmată de literatura de specialitate, nu neapărat ca atribut elogiator, cât mai ales ca marcă a profilului cameleonic și a abilității de acomodare, rezultate poate parțial și din conștientizarea lipsei unui teritoriu național propriu. Imaginea plastică elocventă pentru versatilitatea etnolingvistică¹⁴ și histrionică a neamului aromânesc o creează Hâciu 1936: 294-295, uzând deopotrivă de informația istorică și de aura legendară a tradiției populare. De regulă, multilingvismul devine o componentă esențială a construirii identității de grup a negustorilor, un exemplu elocvent fiind cazul romeului care vorbea patru limbi și grație acestei virtuți proba abilități ieșite din comun până și pentru coetnicii săi (v. *infra*, nota¹⁶). Aceste mecanisme, precum și restricționarea uzului aromânei exclusiv la registrul intim, trădează atitudinea de situație în insecuritate lingvistică¹⁵.

Consecințele contactului lingvistic se vădesc în planul textual al documentelor prin puternica propagare în toate straturile a fenomenelor de transfer, interferență, convergență, influență (*crosslinguistic influence*), discurs combinat (*mixed discourse*), relexificare, a manevrelor de comutare de cod (*code-switching*, în sine „a bilingual form of speaking”, Lüdi 2004: 347), de schimbare a varietății lingvistice (*shift*), chiar de reproducere (*quotation*). Aceasta este alcătuirea definitorie a limbii grecești cu filon autentic, susținut de resursele pantemporal koineizate, însă la blatul astfel amestecat se adaugă impresiunea puternică a produselor fenomenului de interferență cu modele extrase din compartimente culturale, semantice, lexicale,

¹³ În accepția concesivă că limba maternă a tuturor companiștilor ar fi fost greaca, dar cu observația că în mod covârșitor limba maternă nu coincide cu „ἡ γλῶσσα τοῦ μητρικοῦ γάλακτος” („limba laptelui matern”), numită generic „μητρικόν γάλα” (laptele matern).

¹⁴ Un auxilium lingvistic al negustorilor balcanici cu rol marcator nongrec este absența *shibboleth*-ului fonetic, accentul grecesc fiind imposibil de abandonat în pronunție aloglotă (cf. et Hâciu 1936: 295: „...Grecii ...n'aveau aptitudinea să vorbească o limbă streină cu accentul și corectitudinea naturală.”). Legat de *shibboleth*-ul grecesc, S. Dumistrăcel atribuie unui text din B. Ștefănescu Delavrancea (*Domnul Vucea*) valoarea „testului de competență lingvistică”: „- Cum deosebește românul pe grec de român?/ - Îl pune să zică «retevei de tei, miriște de mei»./ - Și cum zice grecul?/ - Pițigăindu-și buzele, pelticind și stropind, zice «retavela tela, dela miliste melă»” (Dumistrăcel 2006: 80).

¹⁵ Este de menționat că pe durata înfloririi firmelor și caselor comerciale aromânești se prefigura și se dezlănțuia climaxul disputei filologice, grevate endolingvistic de lucrările lui Daniil Moscopolleanul (contra aromânei) și istoric de unele adversități atroce. Autorii aromâni ai operelor de iluminare din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea purtau un fervent *certamen* pe tema orientării lingvistice și etnoculturale a neamului lor, unii recomandând cu patos însușirea limbii grecești și afilierea la gloria Elladei, iar alții, dimpotrivă, pledând pentru introducerea limbii aromâne în școlile și bisericile comunităților.

gramaticale, fonologice, fonetice sau grafice ale altor limbi, manifestate pe fundalul dominației și al expansiunii în arealul balcanic postbizantin, în funcție de prevalența factorilor demografici, economici, ideologici și culturali, de gradul de dispersie și mobilitate, precum și de atractivitatea lingvistică, exercitată prin impact biografic, geografic și interlingvistic. Multilingvismul Balcanilor își găsește replica în veritabilul Babel al Imperiului Austro-Ungar, care a pus sub același guvernământ comunități lingvistice de largă diversitate atât în privința limbilor, cât și a varietăților dialectale derivate din acestea, un tabloul detaliat fiind recuperabil doar prin metoda *multilinguistic tree*. Transilvania este, la rândul ei, un conglomerat lingvistic care reproduce la scară redusă războiul limbilor celor două mari imperii (austriac și otoman), pentru că, pe lângă statutul de obiect al negocierilor politico-diplomatice, îl deținea și pe acela de provincie deschisă vadului de interese politice, economice și religioase.

Astfel, este explicabil de ce greaca protagoniștilor documentelor se „vorbește” nu numai απλά (simplificat), ci chiar σπασμένα (stricat), amestecată fiind în fluxul cuvintelor străine de materialul lexical neogrecesc, dar cu toate acestea adoptate de mai mulți expeditori și specifice întregii comunități a negustorilor, atât timp cât nu sunt înregistrate dificultăți de înțelegere. Acest comportament lingvistic, anume tipul special de *community-wide change* (selectarea aceleiași variante și predispoziția spre aceleași distorsionări lingvistice, cf. Meyerhoff 2006: 149-150) constituie și o marcă a prezenței aromânilor, care „în mod obicinuît știau grecește, arnăuțește și sârbește. ...știau foarte des și turcește, adeseori chiar și spaniolește. Au un dar deosebit pentru limbi străine și nu sunt rare cazurile când un aromân să cunoască mai multe limbi orientale. Ca toate popoarele care se află așezate la granițele etnice și vorbesc mai multe limbi și ei toate limbile străine le vorbesc greșit.” (Weigand, *apud* Popovici 1934: 48).

Aici se află posibilă sursă de proveniență a creațiilor straniu plăsmuite uneori cu material aloglot, în special german și maghiar, dar și a frecventelor forme corupte grafic și fonetic. Educația minimă a aromânilor, deși acoperea mare parte din etnie – inclusiv femeile se regăsesc printre emitenții scrisorilor negustorești, solicitând produse de uz feminin sau tranșând, ca moștenitoare, afacerile soților și fiilor decedați – însemna deprinderea cititului și scrisului în greacă, cu observația că în familie sau cu servitorii conversațiile se purtau în aromână. Bilingvismul la distanță al microcomunităților vagante ale vlahilor din Epir, Thessalia și Macedonia, în contextul dislocării din spațiul original și în etapa transcenderii condiției de păstori și meșteșugari, premergătoare consolidării materiale și culturale în cadrul clasei de elită din arealul eurobalcanic, se dovedește a fi și prin prisma documentelor de arhivă unul artificial. Eroziunea s-a produs în mod sensibil în componenta greacă, asimilată cu precădere spontan și mai puțin didactic, organizat, dar mai ales sub nivelul suficient, întrucât vârsta adolescentină era prevăzută pentru începerea itinerariului, lăsându-se astfel timp dobândirii statutului material necesar întemeierii unei familii. Pentru a vorbi fluent și a scrie grecește în zonele de rezidență, adesea temporară, acest tip de individ bilingv solicită memoria și uzul limbii grecești din

perioada bilingvismului de contact, însă sistemul imprimat nativ, al aromânei, precum și coexistența altor sisteme și influențe balcanice și extrabalcanice (bulgara, albaneza, sârba, româna, turca, italiana, germana, franceza) deviază și simplifică demotica particularizată de această categorie. Pe de altă parte, bilingvismul se află aici într-o situație cu totul specială: limba maternă (aromâna/vlaha) era deprinsă și vorbită doar în familie, nu în cadru instituționalizat. Odată rupți din mijlocul familiei și intrați în medii aloglote în raport cu greaca, aromânii își rezervau limba maternă doar pentru circumstanțele încărcate psihologic.

Este astfel de analizat totuși cu indicii clare dacă prin a vorbi *ῥωμαίικα* negustorii „greci” într-adevăr înțeleg a vorbi grecește¹⁶. În 1749, Ioannis Adami, celebrul gramatic al companiei sibiene, originar din Arvanitohori, făcuse proestosului o prezentare punctuală a păguboaselor regulamente administrative și comerciale pregătite de „σπιούνοι” împotriva romeilor, enumerând și dezvoltând „τα ἰνφορματζιάτους ἐξηγημένα ῥωμαίικα” („informațiile lor explicate în

¹⁶ La această aporie conduce împrejurarea consemnată în două documente din 1786 (CNGS II/117a-b), unde martorul Iohannes Vartan, de presupus armean, nu poate declara proestosului companiei sibiene care a fost conținutul înjurăturilor adresate de Nicolifă Lazăr Alexiu lui Athanasie Pelenga, deoarece au fost în *ῥωμαίικα* (astfel în original). Alternativa se prezintă în felul următor: dacă Iohannes Vartan era aromân (Iannis Vartan, u), *ῥωμαίικα* era greaca, ceea ce înseamnă că nu toți aromânii ar fi fost bilingvi (imposibil de crezut); dacă era armean, înseamnă că prin *ῥωμαίικα* înțelegea fie aromâna, fie dialectul romeic în accepțiunea de *lingua franca*, pentru că se exclude ipoteza necunoașterii limbii grecești, indispensabile în cultivarea relațiilor comerciale (era colaborator apropiat al lui Nicolifă Alexiu și al lui Constantin Hagi Pop), cu atât mai mult cu cât deține calitatea de martor în pricina grecofonilor. Ar mai fi plauzibilă și varianta selecției în uzul personajelor a limbii germane, către care trimite germanizarea numelui de botez, ceea ce atrage din nou echivalența *ῥωμαίικα*-greacă. Raportarea la documentul CNGS IV/393 (din 1822), în care Anghel Anghelovici îi explică lui Constantin Hagi Pop că l-a „dat în căutare” pentru un prejudiciu pe un tânăr negustor ticălos, pe nume Răducanu Marcu, care are printre semnalmente faptul că „ὄμιλοῦσε γραικικά, βλάχικα, Βουλγάρικα, τούρκικα” (s.n.), aduce încă o dovadă a percepției externe asupra limbii grecești (inclusiv prin poziționarea accentelor), dar și a realității că în rețeta succesului intra multilingvismul. Același Anghel Anghelovici, a cărui semnătură foarte stângace – abreviată, combinată din majuscule și minuscule de tipar și de mână, cu alternarea, pe parcursul documentelor, a literelor /b/ și /v/ în silaba finală – trădează slaba obișnuință cu alfabetul grecesc, expediază în 1821 lui Constantin Hagi Pop un exoflisis „τῆς ἐν Βιέννης Ἐκκλησίας τῶν Γρεκῶν” (CNGS IV/376, s.n.). Cel puțin pentru acesta și contemporanii săi lucrurile par clare, întrucât în mai 1821 pomenește zvonul că la Galați s-ar fi luptat „h grekoiv kaiv hJ touvrkoiv” (CNGS IV/366, s.n.). Cu două decenii în urmă, în 1806, Zisi Kavra Ambelakiotu, la acea vreme student medicinist, solicita subsidiu de la Constantin Hagi Pop pentru publicarea unei cărți de fizică alcătuite de el „εἰς τὴν κοινὴν μας διᾶλεκτον” din materialele scriitorilor „de diferite dialecte”, adresate elevilor și studenților din „Patrie” și eventual din Vlahobogdania, accesibile și celor care cunosc foarte puțin „τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν” (CNGS IV/3, s.n.).

romeică”, s.n.) într-un text înșesat cu hibride italiano-grecești (να κονσκριμπελογίζουν, cu sensul: să facă recensământul, să numere, să înscrie laolaltă), sau cu termeni pur italienești (Λιμιτάτζιο, Ινδουλτόν, κονφιρμάρη, απελλάτζιο, νά ρεπαρτιάρι), românești, unii atestați și în aromână (νά όπρίσουν, μαί άπρόπε), ori autentici aromânești (νάρκι, în aromână s.f. „narke”, cu pl. „narki”, preluat împreună cu sensul „preț fix” din turc. „narh”; strecurat aici din cauza analogiei cu gr. νάρκι, neatestat în aromână, „întepeneală”, „amortțire”, strict pentru descrierea stării fizice, însă explicat metalingvistic: „ήγουν Λιμιτάτζιο”), sau, de asemenea, cu creații stranii și originale (νά βισκαλογίζη, βισκαλοισμένοι < it. fiscaleggiare, să șicaneze cercetând/să-și bage nasul/„să fiscălească”, șicanați/, „fiscălisii”). Schema de categorisire poate fi dezvoltată per ansamblu lexical, întrucât în documentele analizate occură cuvinte italienești – în forma etimologic pură sau flexionate după paradigma greacă, ocazional grafiate latinește: να κονφιρματευθή, ινφορματολογίζουν, αρηβάρω-αρεβάρηση, κουλιβάρω, σπεδητζήνη, μεμοριάλι, σαλάριον, κομησιόνης, φαμπρικάντο, γερατουλίραμεν, προτεστάτζιο, να δεφεντάρη, ρεκομαντάρω, πρετεντέρω, να ρέγουλαριστώ, ορδιναίζω, πλίκον, νούμερα, σινιόρ, „acconto”, „allamoda”, „netto”, „al pari”, „cambio” etc. –, cuvinte românești, atestate și în aromână – ραβασία, καπεώρα/καπρώρα, βουνάτο, γκαενουσαι, σκόρτζα, ουλτζόρια με ούλέι, πορούμπι, μπουρκάνια, μούρκα, μασούρι –, precum și cuvinte aromânești, moștenite din latină sau provenite din turcă și italiană – κάστρο-καστριάνοι, cetate-cetățeni/oraș-orașeni, κουτινείας, cutnă, ούταράδες, utrăi, șnururi, αληκήαν, alikire, asociere –, aromâni fiind deopotrivă importatorii unor denumiri de funcții și ocupații omniprezente în texte (gelep, călăuză, cadiu, celnic, haraciari, chirigiu, basangiu, iasacgiu).

Multilingvismul și fenomenul contaminării lexicale fac din greaca acestor documente un soi de esperanto, care în procesul de decantare izolează termeni decodificabili doar contextual (σαμψόνια, corturi de acoperit căruțele), sau intuitiv (γκομοσοντέντζιαν < it. commosso, commuovere, emoție, πεστοποάν < gr. πεσί το πανί, stofe din piele), dar și numeroase mostre încă nerezolvate, pretabile unor investigații aparte. Situațiile semantice clarificate metalingvistic sunt rare și oportune („φεθαρήαν, ήγουν το κόστον”, CNGS II/331, „τζούταν, ήγουν βανάτο”, CNGS III/53, „χάρισμα, όποϋ τό λέγουν Ινδουλτόν”, „νάρκι ήγουν Λιμιτάτζιο”, „νάτούς κονσκριμπελογίζουν ήγουν νάτούς μετροϋν πόσοι ρωμαίοι είναι”, CNGS I/66, „οί μπασιάδες, ήγουν ή Κομπάνια”, CNGS I/69).

În afară de diformitățile lexicale și de cele ortografice, necuantificabile – notarea arbitrară a spiritelor și accentelor, a majusculelor și minusculelor, *scriptio continua* pe alocuri, ezitarea între păstrarea și eliminarea lui /v/ final, redarea confuză a vocalelor simple și duble cu cantitate și pronunție deja egale ι-η-υ-ει-υι-ηι-οι și ε-αι, ο-ω, a grupurilor vocalice /au/ și /eu/ după pronunția αβ-αφ, εβ-εφ, a consoanelor compuse și a corespondentelor fonetice simple μπ-π-μβ-β, ντ-νδ-δ, γκ-γγ-κ-γ, a dentalei surde /τ/ și a aspiratei /θ/ –, explicabile prin nivelul de instrucție, prin aflulxul aloglot, dar și prin stadiul de prefacere radicală a limbii, există

o serie de devieri fonetice particularizate de rostirile tipic aromânești (cum ar fi închiderea lui /o/ la /u/: „me tu Steriu”¹⁷, σπι Ούνους), descoperite în textul cadru al documentelor, dar și în notele opistografice sau în semnăturile *manu propria*¹⁸, unde nici numele expeditorilor și ale martorilor nu se supun întotdeauna procesului de grecizare.

Asociați cu factorul politic determinant, factorii demografici și economici au creat în Balcani un fenomen rarissim în istoria umanității: multilingvismul în masă, declanșat de curente migratoare ce au antrenat mari grupuri de populație, precum și de frecvența și libertatea contactelor umane într-un habitat extins și fără granițe. Multilingvismul manifestat de negustorii „greci”, de tip subordonat – caracterizat prin încălcarea sistemului lingvistic –, nu este o probă de erudiție, ci de adaptare practică, raportată la nevoia de circulație în spațiul geografic favorabil profitului. Nivelul educației și al multilingvismului crește pe măsura dezvoltării afacerilor și a extinderii lor în ținuturi străine, aspect care implică și asimilarea informației istorice, geografice, politice, culturale și sociale a noilor orizonturi râvnite sau cucerite. Astfel, în patosul comentării unor evenimente interne sau externe, negustorii insistă să le fie furnizate „noutățile” („τα νέα”, „νοβιτάις”, „les nouvautés”) din gazetele străine¹⁹.

Circumscrise etnolingvisticii, instrumentele de măsurare a multilingvismului pot conduce la definirea cu precizie a identității etnolectice, cu atât mai mult cu cât arhivele sunt ordonabile structural (persoane/emitenți) și cronologic în cadrul înșiruirii alfabetice, astfel încât documentele reconstituie diacronic idiolecte, dezvăluind eșalonat gradul de modificare a competenței lingvistice, în funcție de vârstă, sex, profil individual.²⁰ Înseși oscilațiile polito- și etnonimelor *romen / ar(o)mân / rrămân / vlah / cuțovlah / macedovlah / macedonoelen / macedoromân / machedon*

¹⁷ Digrafia greacă este tot un procedeu automatizat de mecanisme comutării bilingve, semnalat de pragmaticienii greci în situațiile comunicării codificate contextual, însă indexată ca deviere a constrângerilor tehnologice. Pentru varianta *Greeklish* agreată în mediul electronic sau al telefoniei mobile și conceptul *online Romanization*, v. Androustopoulos 2009: 414, Tseliga 2007, Spilioti 2009 et Georgakopoulou 2003, 2006, unde merită urmărită și dimensiunea încărcăturii ideologice a alfabetului latin *ante* și *post* 1832.

¹⁸ Adesea într-o greacă transpusă defectuos în alfabet latin – semn al exersării limbii italiene în stagiile comerciale, dar și al practicării digrafiei în zonele de influență venețiană.

¹⁹ Din acest punct de vedere, scrisorile constituie adevărate cronici istorice, prin schimbul alert de informații purtat în sfera „noutăților” internaționale.

²⁰ În absența metodelor agreate de ancheta de teren, rămâne soluția apelării la recentele orizonturi de cercetare științifică, și anume *forensic linguistics* și LADO („language analysis for the determination of origin”), până la materializarea diverselor soluții de tehnică modernă ce înlocuiesc resursele înfrânte ale istoriei (Neagu Djuvara, în discursul din 22 octombrie 2009 ținut la lansarea *Dialogului cu istoria* al ambasadorului Greciei la București, Georgios D. Poukamisas, constată că unica soluție pentru stabilirea identităților etnice din Balcani, amestecate în malaxorul istoriei, ar fi identificarea genotipului uman pe baza probelor de ADN).

indică o problematizare acută a identității etnice, o trăsătură care pentru acest neam nu reprezintă o constantă, ci o opțiune fluctuantă. Selectarea limbii de comunicare într-un grup multilingv cu certe abilități histrionice devine o marcă a identității colective a cărei multiplicitate derutează istoria, în absența mijloacelor de explorare ale lingvisticii. Așa se explică consemnarea silențioasă a antroponimelor, transcrise cu fidelitate din sursele documentare, fără a se divulga și comenta practica schimbării numelor, dezvoltată și perpetuată până în prezent în contextul migrației, al dominației autoritare, al prevalenței demografice, al discriminării, sau pur și simplu ca opțiune de acomodare. Fenomenul aculturației antroponimice a fost în Evul Mediu balcanic favorizat în cel mai înalt grad însă de instabilitatea sistemului denotației personale, cu precădere idionimic și suplimentat de supranume inspirate de diferite conexiuni (cf. Florea 1996 – cu rezerva impusă de lipsa totală a asocierii antroponimelor declarate neogrecești cu cele aromânești – și Hâciu 1936, care întreprinde veritabile sondări genealogice pentru a descoperi sedimentele autentice aromânești ale grecilor din spațiul românesc, inclusiv ale galeriei eroilor istoriei lui N. Iorga).

În raport cu propriul sistem, o anumită optică asupra împrumuturilor integrate într-o fază mai veche le deviază către asocieri negative, chiar peiorative, alunecare numită de Meyerhoff *semantic derogation* (Meyerhoff 2006: 57). Este situația în care se găsește în greacă și română o lungă serie de împrumuturi, care, din cauza excesivei lor întrebuițări în epoca de acceptare generală, precum și a exprimării unor habititudini ulterior căzute în desuetudine și depreciate, au dobândit conotații peiorative („nazuri”, „hatâr”, „favoruri”, „marafeturi”, „gloabă”, „peșcheș”, „mișmaș”, „amoreză”, substantivile sufixate cu turcescul /-lâc/ ș.a.). Pentru română, catalogarea lor (de fapt a tuturor cuvintelor turcești, grecești și franceze din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea) în rândul elementelor de jargon devine simplistă prin raportarea la fenomenele complexe ale multilingvismului, pentru că, în realitate, sunt atestări de *code-switching* anterioare integrării²¹, etapă unanim recunoscută de teoreticienii contactului lingvistic drept vulnerabilă erorilor de adaptare. Resorturile interferențelor de acest tip sunt totuși altele decât necunoașterea limbilor sau retorica metalingvistică, constituind modalități de evaluare și calificare a enunțurilor, de ambiguizare sau dezambiguizare prin apel la culturile străine, de subliniere a referentului discursiv, sau de construire a unor emoții insuficient oferite de limba comunicării.²²

²¹ Împrumuturile pot reconstitui, de asemenea, practici istorice de *code-switching* („Many loans are a historical sediment of code-switching”, Coulmas 2005: 111), soldate cu penetrarea în lexiconul monolingvilor a unor mostre de „guest words”, ulterior integrate sistemului matrice.

²² Opinia conform căreia ele ar alcătui un stoc de cuvinte străine asumat de „pătura parazitara” a aristocrației fanariote și apoi de „straturile de jos orășenești” odată cu „ridicarea nivelului general de viață” (Ciolac 1999: 80-81), și că asemenea „exagerări” au întinat limba română „până la începutul secolului al XIX-lea” este perimată și corodată de concepțiile filologice populiste ale regimului comunist, care portretizau țărănimea (recte

Aceeași manieră de a face uz de xenisme transpare în vorbirea corespondenților companiști, care în cuprinsul aceluiași text sau al tuturor scrisorilor consemnează diferite forme lexicale pentru o singură unitate bilingvă²³, iar franțuzismele citate de Ciolac 1999: 82 („comersant”, „a suspenda”, „a depanda”, „romanse”, „pansion”, „alevoa”, „musiu”) ca „semne certe ale inculturii” nu diferă cu nimic de ambalajul italianismelor din arhivele grecești (δεπενδίρω, να δεφεντάρη, να ρεπαρτιάρη, ρετζεβούτα, νά φρανκάρετε, μαρκιασμένα, νά άδρεσσάρητε, θέλετε άβιζιτάρι, ίνφορμαλογίζουν, έρεβιδίρησεται, περμέσετε, τά γρατζίματα, πριντζηπάλομεν, εβαλειοτάρισαν etc.), ba chiar se întâmplă adesea să coincidă (ca μουσιού, spre exemplu).

Interferențele lexicale presupun importuri aloglote formale și diverse modalități de substituire la nivel formal, cauzate de rateurile multilingvilor în procesul de evaluare a asemănării unităților fonetice în suita sau ordinea de dispunere și a locului pe care îl ocupă în organizarea unității aloglote. Numeroasele variante de scriere a unor cuvinte străine (precum ό κορρίερος, τό δελιτζάνι, τό

populația monolingvă) ca deținător absolut al autorității de standardizare a limbii române. Ceea ce se pierde din vedere în mai toate incursiunile lingvistice în această zonă a interferențelor greco-turcești din română este tocmai prevalența agentului vorbirii aloglote din acea perioadă, anume rețeaua vastă a negustorilor balcanici multilingvi, din mijlocul cărora s-au alțoit nobilimea română și înseși familiile de domnitori, profund conectate prin rudenie și relații cu cele ale negustorilor. Mai mult decât atât, nici nu se poate pune problema „lipsei relațiilor comunicative dintre aristocrația fanariotă, respectiv, fanariotofilă, și popor” ori a limitării xenismelor la registrul formal, care ar fi făcut „imposibilă o popularizare a acestui vocabular în epoca fanariotă” (ibidem), întrucât sfera de influență a comercianților patrona și viața socială rurală, grație activității intense a unităților de desfacere a mărfurilor (moșii, conace, birturi sau prăvălii), profilate practic pentru toate necesitățile gospodărești; documentele aduc în prim-plan o suită întregă de „monolingvi” autohtoni (căruțași, ciobani, arendași, ierarhi ai bisericii, „mocani”, „moșneni”, „vlahi”, „ungureni” ș.a.m.d.), angrenați în afacerile cotidiene ale „grecilor” și omniprezenți antroponimic fără diferențiere în toate listele nominale. Transferurile ezitante parodiate de clasicii literaturii române nu sunt „semne certe ale inculturii” (ibidem: 82) funcționării și micii burghezii, care nu aveau acces la moda lingvistică a vremii și se aflau în acerbă competiție pentru „promovarea într-o categorie socială superioară”, ci mai degrabă reflectă încercările de μεταπλασμός după code-switching-ul multilingvilor, așadar sunt forme intermediare insuficient de unitar utilizate și, mai ales, neintegrate în codul scris, ci menținute doar în cel verbal, motiv pentru care aparțin deja categoriei împrumuturilor lexicale, într-o etapă de parțială sau fluctuantă integrare exclusiv idiolectală.

²³ „Une unité est bilingue quand l'un quelconque de ses éléments appartient à l'autre langue.” (Mackey 1976: 427) conține ca elemente ale unității bilingve frazele, propozițiile, sintagmele, cuvintele, morfemele și fonemele, astfel încât sunt toate reprezentate în stocul documentar, dacă se iau în calcul și semnăturile și adnotările aloglote conținute într-un document). Grămăticii cultivați ai caselor comerciale manifestă însă ceva mai multă consecvență în ortografierea unităților bilingve.

ὀκαζιόνι, ἡ ἐξπεδιτζιόνε, ἡ ἀτζετατζιόνη s.a.) demonstrează că în asimilarea limbii de către negustori prevalează hotărâtor corespondența fonetică, nu cea vizuală (ortografică), în consecință vorbitorii beneficiază de cunoașterea activă a idiomurilor și, dacă se ține cont de convingerea că actul scriptural funcționează ca filtru al contaminării aloglote²⁴, este de presupus că în comunicarea orală stocul unităților bilingve era cu mult mai consistent.

Un caz specific de interferență formală sunt reproducerile fidele inevitabile onomasiologic pentru realii imposibil și inutil de echivalat (cu predilecție tipurile de monede străine sau unitățile de măsură), însă acestea se pretează glosărilor metalingvistice și transformării în eponime (de exemplu, λουϊδὸρι < fr. Louis d'Or, γόλδεν < germ. gulden, πούτο, pund, κερμέτσι²⁵, galbeni de Kremnitz, „τό μάλαγμα αἰκατερίννει φῖνον... τό ὀνομάζουν Κατερούννει γόλντ”, aurul fin al Ecaterinei... îl numesc Katerinnei gold, CNGS IV/544). Atunci când copierea xenismelor se realizează prin transliterare, impedimentul major, dar nu insurmontabil, este redarea sunetelor tipice sistemului fonetic al limbilor sursă fără corespondent în greacă, aspect care face ca unele ansambluri grafice grecești să accepte mai multe variante sonore până la intuirea sau identificarea exactă a lexemului, dat fiind că limba greacă dovedește și în prezent rezistență totală la fonologizarea unor sunete unice redată grafic prin grupuri de litere sau prin litere duble (/ș/ > σι, σσ, /ț/ > τζ, τζ, /ć/ > τς, τσ, /ğ/ > δς, τς, /ă/ > εα, ια, /ö/ > ιο, /ü/ > υι, ιου).

Pe ultima treaptă deviantă a sociolectului comercianților „greci”, integrabile în categoria xenismelor tocmai datorită abordării optimiste ce le înlătură, grație analizei interdisciplinare, ambalajul inaccesibil, se plasează inovațiile lexicale justificate de anumite manevre comunicative. Astfel sunt plâsmuirile circumscrise codului terminologic cifrat care, de vreme ce face apel la un fond semantic comun cel puțin expeditorului și destinatarului, elimină prin mijloacele puse la dispoziție de ramurile lingvisticii prezumatul caracter intraductibil. Tipologia invențiilor terminologice numără și creații produse de atitudini psihomente care precipită discursul, orientându-l spre ironie, imitație parodică, nervozitate sau ludic (exemplu: μπκακλούμεν, bârfim, sporovăim, vorbim în gol, „de umplutură”, sememe inspirate de comportamentul hipersociabil al băcanului interesat să-și întrețină conversațional clientela).

Situații aparte comportă procedeul lexicalizării forțate în greacă a unor sememe concretizate lexematic doar în limba sursă sau vehicol. „Vorbitorul” recurge la acest procedeu atunci când nu își amintește sau evită să includă în idiolect un cuvânt aloglot, prin urmare echivalează sememul din limba străină printr-un lexem grecesc pe care îl evaluează drept inspirat. De asemenea, plâsmuirile lexicale

²⁴ „Les bilingues semblent résister plus facilement à l’interférence quand ils écrivent à un ami que quand ils lui parlent.” (Mackey 1976: 398).

²⁵ Ambalajul formal al toponimului este alterat aici de analogia cu turc. kırmızı, ar. kermazî/kirmizî, rom. cârmâz, și cu fr. kermesse < ol. kermis, rom. chermesă.

apar și ca rezultat al intersecției haotice a idiolectelor vorbitorilor de diferite limbi, pe lângă manifestarea deviantă și agresivă a multilingvismului cu același efect. Aceasta este, în esență, modalitatea de compunere a hibridelor²⁶ aberante din unități lexicale plus/minus morfeme provenite din aceeași limbă sau din limbi distincte, metodă autorizată de comportamentul clasic al latinei (productivă în acest sens prin anexarea de unități lingvistice grecești), precum și al limbii grecești, care în ipostazele vechi și noi preferă resursele propriului sistem, atitudine specifică și germanei.

O anumită cantitate din suma interferențelor și a împrumuturilor înregistrate în materialul documentar trebuie într-un final exceptată totuși din aceste clasificări, întrucât uzul, atât sincron, cât și diacronic, dar mai ales de actualitate, le conferă statutul de marcatori translingvistici (*translinguistics markers*, Lüdi 2004: 342), care definește setul de termeni specializați și internaționalizați fără a mai fi percepuți ca alogloși, indiferent dacă sunt *code-switching*, interferențe ori împrumuturi. Cuvintele de vastă circulație și cu semantizare identică în toată aria lor de răspândire, atât în greacă, precum și în celelalte limbi penetrate (τό πασσαπόρθειον, νέτον, τά κόντα, το καπιτάλι, τό προβιζιόνι, το δεπόζιτο, ό σάλδος, το άβάντζο, άκόντο, τράνζιτον, ή βαλούτα, τό κάμβιον, ή σκαδέντζα, τό κρέδιτον etc.) nu erau recognoscibile ca atare nici în vorbirea negustorilor greci, dovadă stând nivelul de acceptare și generalizare și, de asemenea, absența echivalentelor sistemice. Între consecințele semnificative ale importului anarhic de cuvinte străine în terminologia economică se numără așadar și propagarea masivă a termenilor specializați din registrul economic – cu predilecție în subcâmpurile conceptuale ale operațiunilor comerciale și financiare – permanentizați și internaționalizați în forma consacrată din italiană și germană.²⁷

Nivelul gramatical este vulnerabil la interferențe prin insertia caracteristicilor categoriilor gramaticale și, deopotrivă, a morfemelor funcționale din altă limbă: prepoziții, conjuncții, determinativi, forme analoge. Aici trebuie repertoriate verbele grecești cu sufixe italiene (-αρι, -ρω), oscilațiile de gen ale cuvintelor grecești, rediate uneori prin mimarea corespondentului aloglot²⁸, acordul deformat, ignorarea regimului casual al prepozițiilor și conjuncțiilor, care primesc adesea funcționalitatea prepozițiilor din română (δεν έχω χρήματα επάνω μου, nu am bani asupra mea, κατά *pro* „cât”: τιμήν κατά τό συμφερώτερον, preț cât mai convenabil, μέ ολον όποϋ, cu toate că, ύπομανταρισμένος, submandatat), omisiunea frecventă a articolului. Interferențele fonologice sunt semnalabile în sfera structurilor ritmice, unde regimul accentuării, în afară de faptul că este aleatoriu, suportă o distribuție haotică, mai degrabă excesivă decât subminată de nesiguranță. Articulația acționează prin perturbări ale rostirii care aplică eticheta „accentului străin”. Particularități ale interferențelor de articulare decelabile în materialul documentar

²⁶ Cele mai frecvente sunt hibridele create în italiană, italiană-greacă și română-greacă.

²⁷ În prezent, este remarcabilă totuși concurența terminologiei engleze, care însă nu se îndepărtează în mod flagrant de sursa de inspirație italiană.

²⁸ De regulă importat cu gen neutru.

sunt, de pildă, tendința etnolectală de închidere a vocalei /o/ la /ou/, caracteristică aromânei, precum și ocurența lui /α/ protetic (pe alocuri este atestată și epiteza, trăsătură specifică unor regiolecte grecești). Dacă subdiferențierile fonetice generalizate ale vocalelor și dubletelor vocalice cu aproximativ aceeași rostire²⁹ (ι-ει-η-οι-υ-ου) nu au de-a face cu fenomenul *crosslinguistic influence* decât atunci când rezolvă cu semnul tremei izolarea componentelor din cuvintele străine, reinterpretarea fonemelor β-μπ-αβ-εβ-αυ-ευ-φ-αφ-εφ, π-β-μπ, δ-ντ-νδ este frecventă ca modalitate de transfer defectuos în greacă și reflectă deosebirea dintre vorbirea monolingvilor greci și aceea a multilingvilor grecofoni.

Analiza textuală a scrisorilor comerciale relevă un set de interferențe grafice, înlesnite de transferul regulilor de scriere și pronunție din limbile matrice. Inventarul lor include în primul rând diferențieri de alfabet și duct (digrafia, imixtiunile latinești, chirilice, slave, arabe, armeneste), de ortografiere (geminarea inoportună a consoanelor – o formă de hipercorecție italianizantă), un sistem brahilogic convențional al denumirilor de mărci și al hrematonimelor („& Comp.”), al unităților metrologice, al banilor, al inițialelor capitalizate în antroponime și, în final, abrevieri marcatore discursiv (κτλ. < καί τά λοιπά, etc. < *et caetera*) și metalingvistic (δηλ. < δηλαδή), toate acestea fiind cauzate de recombinarea caracteristicilor limbii receptoare după modelul limbii donatoare. Materializarea la suprafața textuală a dilemelor, a disconfortului și a derivei întâmpinate în demersul de adaptare este evidentă în variațiile formale ale lexemelor străine, în măsura în care decupajele din eşantioanele aloglote recurente nu prezintă aproape niciodată aceeași variantă grafică.

Pe de altă parte, xenismele înregistrate în debitul textual contribuie plener la întregirea spectrului imagologic al galeriei sociolectale, și, printr-o extrapolare permisă de rolul său exponențial în materie de *bene vivere*, al întregii societăți balcanice, descifrabile astfel prin reperarea preferințelor legate de traiul cotidian: alimentație, vestimentație, preocupări intelectuale, definirea noțiunilor de modă și lux.

Coeficientul de interpenetrabilitate a limbilor aflate în contact în aria de practicare a comerțului imortalizat de arhive poate fi lămurit prin calcularea procentajului formelor aloglote atractive pentru comunitatea grecofonă. Drept urmare, în ansamblu, efectul nu este absurditatea actului de comunicare și extravaganța sau comoditatea expresivă, ci un mod aparte de celebrare a multilingvismului și a multiculturalismului prin etalarea unui limbaj plastic și original, care întregește tabloul de epocă al unei umanități supuse globalizării inofensive și neprogramate și, în aceeași măsură, identificabile prin tușa individualizantă.

²⁹ Unele notări, mai ales de antroponime, demonstrează că /h/ încă păstrează pe alocuri rostirea /e/.

4. Tehnica traductologică de prelucrare a documentelor de arhivă

Infuzia necontrolată de cuvinte aloglote, modificate uneori doar de mutațiile semantice, cel mai adesea însă radical deformate, atât din necunoaștere, cât și din cauza adaptării la pronunția și grafia greacă, constituie impedimente demne de luat în seamă în abordarea traducerii textelor, fie și numai pentru o traducere sumară, așa cum impun normele de alcătuire a cuprinsului fișei de inventar. În plus, sistemul de abreviere adoptat, destul de flexibil în funcție de emitent și, deloc de neglijat, metatextul și criptarea unor informații, cu consecințe argotice în planul lexical (nu este exclus ca o parte din cuvintele nerezolvabile să fie creații de acest tip), lansarea unui cod semantic secret sau cu circuit restrâns (documentele înregistrează numeroase formulări ambigue de genul „mărfurile noi”, „monedele știute”) reprezintă elemente pe cât de derutante pentru paleograf, pe atât de utile pentru emitenți, într-o epocă în care interceptarea corespondenței, nesiguranța transportului, actele de banditism și practica ascunsă a încălcării restricțiilor economice îi obligau pe negustori la confidențialitate. De asemenea, spre multilingvism și multiculturalitate îi îndemna și o anume apetență pentru misiunile de spionaj (v. Popovici 1934: 54 *et* Moga 1938), care serveau fie naționalismului, fie intereselor comerciale.

Procesul cognitiv de translație interlinguală care intervine în mediul multilingvilor balcanici din tabloul contextual al documentelor de arhivă este dublat de actul traductologic complex al prelucrării tehnice prin prisma operațiunii de inventariere arhivistică. Deși în istoria culturii universale arhivistica este, ca geneză, secundată destul de îndeaproape de paleografie, în spațiul instituțional românesc ea încă nu asimilează resursele nobile ale științelor specializate în procesarea, descrierea și editarea critică a textelor vechi, cu atât mai puțin solicitate cu cât însăși lingvistica este un instrument exclus din zona abilităților implicate de tratarea documentelor. Concepută ca material ireductibil de evidență gestionară, fișa de inventar arhivistic este înfățișată ca o simplă unitate de stocare a informației textuale, indiferent de limba, perioada și caracteristicile documentelor. Fără a descrie științific tratamentul la care trebuie supus textul pe parcursul inventarierii, normativul de lucru prevede consemnarea în formularul standard a unor simple date de reper referențial (NT 1996: 9-17³⁰). Atitudinea refractară față de intruziunea oricărei alte științe în afara istoriei și a arhivisticii are ca obiect și traductologia, ale cărei norme, strategii și etape ar trebui luate în considerare în evoluția formativă a specialiștilor arhivelor.

Imposibil de redus la parcurgerea precipitată de constrângerea normării cuantificate și la o înțelegere trunchiată a documentului tratat ca piesă individuală, apoi la notarea unor informații de multe ori approximate instinctiv și selectate după criteriul inteligibilității, abordarea textelor arhivate necesită viziunea completă a traducătorului portretizat de teoreticienii studiilor translației. Percepând stocul arhivistic ca pe un *multilingual corpus*, metoda de prelucrare devine act hermeneutic de parțial transfer intertemporal al prototipului destinat accesului științific. Întrucât

³⁰ Pentru prelucrarea documentelor grecești v. *et* Trandafirescu 2000.

primul contact direct – uneori chiar singurul contact, în lipsa condițiilor de acces fizic și intelectual la document (păstrarea documentului pe suport de reproducere: microfilm, copie, facsimil, necunoașterea limbii/paleografiei etc.) – este rezumatul cuprins în inventarul consultabil, acesta trebuie să întrunească exigențele traducerii definite ca „modelling activity” (Hermans 2005: 156).³¹

Aplicarea obiectivă a stilului indirect și atitudinea de livrare către publicul beneficiar a unui produs de patrimoniu impun o deontologie traductologică guvernată de principiul echilibrului în demersul de reducere a distanței temporale și culturale. Inserția termenilor specializați și a celor intraductibili este în mod excepțional admisă pentru explicitare sau în lipsa echivalentului adecvat, însă furnizarea textului într-un ambalaj arhaic este o practică desuetă de artizanat și nu o probă de empatizare creativă cu prototipul, ori de originalitate reprimată de stilul administrativ (cf. Robinson 2005: 115-116). La nivel conceptual, tehnica parafrazei menține egală distanța între metafrază (i.e. traducerea literală) și imitație (i.e. adaptarea excesivă la sistemul limbii țintă), o soluție onestă de translație a textelor vechi lansată în traductologie de Dryden 1680, *apud* Robinson 2005: 166. Calitatea și utilitatea rezumatului redat în limba țintă din inventarul arhivistic trebuie dimensionate, în plus, ca rezultat al acordării la teoria *skopos*-ului formulată de Reiss-Vermeer 1984, prin dozarea impecabilă a ofertei de informații, a adecvării la conținut și a funcționalității (Schäffner 2005). În această optică, textul livrat prin instrumentul de informare devine un produs cultural din care receptorul este invitat să își selecteze piesele relevante pentru interesul și scopul său, iar traducerea nu rămâne doar un transfer de comunicare, ci o sumă de enunțări despre un act comunicativ care a avut deja loc. Tipul de echivalență, ca procedeu de realizare pragmatică ori comunicativă, este așadar cel orientat către receptorul textului sau al mesajului (i.e. „dynamic equivalence” la E. Nida). Astfel, scheletul teoretic de conținut al redactării fișei de inventar arhivistic trebuie conformat la o structură minimă a *skopos*-ului traducerii rezumative, care include: funcția textului intenționat (exclusiv informativă), destinatarul textului țintă (cercetătorul), timpul și locul estimate ale recepționării textului (decalajul temporal, sala de studiu în instituția de profil), mijlocul prin care se transmite textul (instrumentul de informare științifică), motivul generării textului (punerea în circuit științific).

Aplicarea practică a exigențelor de selectare a datelor relevante decurge din amplitudinea viziunii enciclopedice asupra macrocontextului documentar și de înțelegerea deplină a sensului, perspectivă care asigură automatizarea procesului de traducere, un deziderat instituțional îndeplinit deficitar în absența aplicării aparatului prescriptiv traductologic. Substratul cotextual devine de multe ori derutant în interpretarea semantică, factorul responsabil fiind tocmai distanța intertemporală, care plasează elementele structurii limbii sursă în ambiguitate.

³¹ Însuși documentul prototip poate fi considerat o formă de translație semiotică a discursului oral, în situațiile absolut preponderente în perioada medievală de redactare a textului după dictare.

În ceea ce privește traducerea integrală specializată a documentelor, echivalarea în română a cuvintelor și sintagmelor grecești aberante este un obstacol important, însă o anumită linie a sincopelor de coerență enunțiativă este mai lesne de transmis.

Parcursul documentului istoric presupune, mai presus de uzuala metodă a vânării cuvintelor-cheie care se pretează cadrului limitat al fișei de inventar, un mod superior de înțelegere a textului prin investigarea dimensiunii comunicative a mesajului.³² Oralitatea corespondenței facilitează conturarea aspectelor sociolingvistice care completează tabloul istoric, grație indiciilor oferite de elementele verbale, dar și de cele paralingvistice³³ sau extralingvistice³⁴. Uneori, enunțurile atestă atitudini de contracarare sau demascare a unui anume tip de bruiaj psihologic prezumat simultan cu actul comunicării (interogații, repetiții, exclamații, *praeteritio*), cu frecvență ieșită din comun prin raportare la dimensiunea textului.

Convertirea pseudotraducerii rezumative de care uzează arhiviștii paleografi într-o categorie aparte de discurs profesional, destinat receptorilor interesați de conținutul documentelor pentru elaborarea operelor științifice, restrânge dramatic libertatea de exploatare a funcțiilor limbii și privilegiază intenționalitatea informativă, neutră, concisă, coerentă, calculată cantitativ³⁵. Structurarea textului se întemeiază pe mesajul laconic, în genul titlurilor de jurnal, privat de dozarea progresivă și de coeziune.

Principiul călăuzitor – în realitate pretext de disimulare a lacunelor de competență, ca și mecanizarea impusă de normarea cantitativă cotidiană – este interesul suprem al cercetătorului, care trebuie lăsat să descopere singur corola de informații a documentelor³⁶. Neputând fi monitorizate, procedeele fundamentale de traducere

³² Abordarea traductologică beneficiază de palierele: filologic, lingvistic, comunicativ și sociosemiotic (Nida 2004: 37).

³³ Forma caracterelor, ortografia, dispunerea cuvintelor în pagină: majuscule, distanțarea literelor, notarea siglelor, a mărcilor, a semnelor metrologice, marginaliile.

³⁴ Caracteristici: tipul de hârtie (hârtie găurită), filigranul (fabrica de hârtie), sigiliul, eventuale ornamente, adaos de minerale strălucitoare în cerneală, completarea în formular tipizat sau redactarea integrală manuscrisă, locul semnăturii amprentat digital și adnotat cu alte semne de validare, mențiunile de orientare în suprafața scripturală (*verte* etc.), contrase uneori în săgeți și alte simboluri grafice.

³⁵ Deși cadrul dimensional al fișei de inventar este deja limitat de formatul standard, există curente arbitrare impozitive care stabilesc textul rezumatului la unul-două rânduri, în baza unor criterii desuete (uniformizarea inventarului arhivistic), iar verificarea și supervizarea ierarhică – etapa testării din traductologie – lasă decidentului, un prim receptor, capacitatea de intervenție și cenzură fără garanția competenței acestei investiții, astfel încât pot apărea situații hilare, când sunt eliminate din fișă cuvinte care *doar se presupune* că ar încăra lectura.

³⁶ E.A. Nida a identificat acest reflex: „Dacă oamenii sunt interesați, ei sunt pregătiți să accepte texte prost traduse din punct de vedere stilistic, însă acest fapt nu trebuie să reprezinte o scuză pentru a efectua traduceri neglijente. La fel de importante ca nivelul

– analiza, transferul, restructurarea și testarea – sunt de regulă eliminate sau, în cel mai bun caz, parcurse opțional, instinctiv și parțial, iar structura de adâncime a limbii prototipului este ignorată. Tarele concretizate în descifrarea administrativă a documentelor medievale nu numai că pun izbitor în evidență carențele de competență paleografică, dar obstrucționează implacabil evoluția, specializarea și perfecționarea în această știință, al cărei instrument este în mod greșit identificat cel mult în dicționarul limbii corespunzătoare. Nu este conștientizată obligația esențială a traducătorului, anume de a evita „răstălmăcirea originalului”, dar și aceea a procesării mentale a actului de translație prin reflecție de tip etnoteoretic, aceste lacune fiind pricinuite de atitudinile eronate față de activitatea traductivă: „unii dintre ei o consideră echivalentă activității de creație și o valorizează ca act de recreație, nemulțumindu-se cu rolul de intermediar transparent; alții se consideră simplii (*sic!*) tehnicieni și, ca atare, își devalorizează munca” (Lungu Badea 2002). Nefiind nici traducători consacrați, nici traducători ocazionali, nici lingviști, nici cercetători și, mai ales, nedispunând nici de ingeniozitate lingvistică, arhiviștii se mulțumesc doar să deslușească documentele redactate în limbi și paleografii străine, făcând parodic o concurență neloyală categoriei *developers of machine translation*.

În realitate, orice document medieval, indiferent de gradul de formalizare a comunicării, conține elemente vibrante care fac apel la retorica determinată de relația sursă-mesaj, prin cumularea funcțiilor intenționată: expresivă, cognitivă, egocentrică, imperativă, performativă, emotivă, fatică (v. Nida 2004: 63-65). Mostrele edificatoare de utilizare funcțională a limbii s-ar preta consemnărilor tehnic eliptice din inventarul arhivistic, dacă optica umanistă asupra actelor medievale ar tinde spre desăvârșire și din perspectiva profesioniștilor acestora, pentru că practica eficientă ar trebui să conducă inevitabil la „adevărul că a traduce înseamnă înainte de toate a înțelege, dar nu înseamnă apoi a reproduce pur și simplu atâta cât s-a înțeles. ...Nu înseamnă a reproduce formal limbajul altcuiva, ci a-l transfera dintr-o formă culturală în alta și că orice limbă, considerată istoric, ne apare ca produsul elaborat al tradiției unei forme particulare de cultură.” (Terracini 1957: 54-56)

Arhivistul și-ar asuma astfel sarcina de a identifica unitățile culturale, bazându-se pe indicațiile pragmatice contextuale și păstrând legătura dintre contextele sursă (istoric sau creator/producător, actual sau exploator) și contextul-țintă (observator și beneficiar), în aspirația de a sintetiza dialogismul vocilor auctoriale și traductoriale.

educațional și interesele cititorilor sunt și supozițiile lor asupra felului în care trebuie să arate o traducere.” (Nida 2004: 124)

Bibliografie

A. Surse

- AAS = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Arendaș Antonie Stamboli (1831-1847)”.
- ACASC = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond „Arhiva comercială Anastasie I. și Sterie I. Caramihu (1810-1815)”.
- ACPD = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond „Arhiva comercială Panaiot Daniil (1838-1846)”.
- ACPP = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond „Arhiva comercială Pihtu-Poshari (1800-1805)”.
- AIMC = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Andrei Iliadi și Mihali și Compania (1805-1825)”.
- CFEHG = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Casa comercială Frații Evloghie și Hristo Gheorghiev (1785-1846)”.
- CGC = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Costa Gica și Compania (1798-1832)”.
- CIS = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Casa comercială Ioan St. Stamu (1714-1876)”.
- CNGS = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Compania Negustorilor Greci din Sibiu (1453-1864)”, transferat la Biblioteca Academiei Române sub denumirea „Arhiva Casei comerciale Constantin Hagi Pop”, în colecția „Documente Istorice”.
- DCFC = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Dragomanul Constantin Furtună și Compania (1817-1825)”.
- FINP = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Frații Ioan și Neașu Panu (1775-1803)”.
- GCBC = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Gh. Gheorghiu (Carcalechi-Brașoveanu) și Compania (1784-1809)”.
- HICPF = Serviciul Arhivele Naționale Istorice ale României, fond arhivistic „Hagi Ianuș Costa Petru și Frații (1650-1833)”.

B. Lucrări de referință

- Ammon 2004: Ulrich Ammon *et alii* (eds.), *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*, vol. I, Berlin-New York, Walter de Gruyter.
- Androutsopoulos 2009: Jannis Androutsopoulos, *Global issues and findings from greek contexts: a postscript*, în „Pragmatics”, nr. 3 (XIX), pp. 413-417.
- Baker 2005: Mona Baker (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London-New York, Routledge.
- Britain 2004: David Britain, *Geolinguistics - Diffusions of Language*, în Ammon 2004, p. 34-48.
- Brown-Levinson 1987: Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness. Some Universals in Language Use*, Cambridge University Press.
- Browning 1961: Robert Browning, *Medieval and Modern Greek*, London, Hutchinson University Library.
- Burke-Hsia 2007: Peter Burke, R. Po-Chia Hsia (eds.), *Cultural Translation in Early Modern Europe*, Cambridge University Press.

- Calvet 1999: Jean-Louis Calvet, *La guerre des langues et les politiques linguistiques*, Paris, Hachette Littératures.
- Capidan 1932: Theodor Capidan, *Aromânii: dialectul aromân, studiu lingvistic*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- Christopoulos-Tsitselikis 2003: Dimitris Christopoulos, Konstantinos Tsitselikis, *Legal aspects of religious and linguistic otherness in Greece. Treatment of minorities and homogeneis in Greece: Relics and challenges*, în "History and Culture of South Eastern Europe", nr. 5 (2003), p. 81-93.
- Christopoulou 1805: Athanasios Christopoulou, *Γραμματική τῆς αἰολοδορικῆς, ἤτοι τῆς ὀμιλουμένης τωρινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσαν*, Viena, Johanna Schreimbl.
- Ciolac 1999: Marina Ciolac, *Sociolingvistică românească*, București, Editura Universității din București.
- Ciuhandu 1936: Gheorghe Ciuhandu, *Comercianții «greci» în părțile unguene și în special în ținutul Aradului*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani XIV. IX. MCMXXXVI*, București, Monitorul Oficial Imprimeria Națională.
- Coulmas 2005: Florian Coulmas, *Sociolinguistics: the study of speakers' choices*, Cambridge University Press.
- Danet-Herring 2007: Brenda Danet, Susan C. Herring (eds.), *The multilingual Internet*, Oxford, Oxford University Press.
- Dascăl 2011: Loredana Dascăl, *Configurații pragmatice și lexicale ale limbii grecești în textele epistolare redactate de Compania Negustorilor Greci din Sibiu (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, teză de doctorat nepublicată, susținută la 16 septembrie 2011, coord.: prof. univ. dr. Eugen Munteanu, Iași, Universitatea „Al.I. Cuza”.
- Doboși 1936: Alexandru Doboși, *Considerațiuni asupra istoriei comerțului ardelean în veacul al 18-lea*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani XIV. IX. MCMXXXVI*, București, Monitorul Oficial Imprimeria Națională.
- Dryden 1680: John Dryden, *Ovid's Epistles translated by several hands*, London.
- Dumistrăcel 2006: Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comunității fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”.
- Ferguson 1959: Charles A. Ferguson, *Diglossia*, în Ionescu-Ruxăndoiu 1975, p. 135-146.
- Florea 1996: Ion A. Florea, *Onomastica personală neogreacă și modernizarea antroponimiei românești*, în „Analele științifice ale Univ. «Al.I. Cuza» din Iași, Secț. III, Lingvistică, XLI/XLII (1995-1996), p. 103-117.
- Georgakopoulou, Alexandra, 2003, *Computer-mediated communication*, în Verschueren 2001, p. 1-20.
- Georgakopoulou 2006: Alexandra Georgakopoulou, *Postscript: Computer-mediated communication in sociolinguistics*, în „Journal of Sociolinguistics”, nr. 10 (IV), p. 552-560.
- Georgakopoulou-Lytra 2009: Alexandra Georgakopoulou, Vally Lytra, *Language, discourse and identities: snapshots from Greek contexts*, în „Pragmatics”, nr. 3 (XIX), p. 311-316.
- Harris 1980: Roy Harris, *The Language-Makers*, London, Duckworth.
- Hâciu 1936: Anastase N. Hâciu, *Aromânii: comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani, Cartea Putnei.
- Hermans 2005: Theo Hermans, *Models of Translation*, în Baker 2005, p.154-157.
- Hudson 1987: Richard Anthony Hudson, *Sociolinguistics*, Cambridge University Press.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1975: Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran, *Sociolingvistică*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

- Kloss 1966: Heinz Kloss, *Tipuri de comunități multilingve: discuția a zece variabile*, în Ionescu-Ruxăndoiu, p. 122-131.
- Kousoulas 1904: Ioannis Ch. Kousoulas, *Μελετή περί του γλωσσικού ζητήματος*, Athena, Paraskeva Leoni.
- Lungu Badea 2002: Georgiana Lungu Badea, *Cercetarea traductologică românească*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, 40 (2002), p. 127-142.
- Lüdi 2004: Georges Lüdi, *Code-Switching*, în Ammon 2004, p. 341-350.
- Mackey 1976: William Francis Mackey, *Bilingualism et contact des langues*, Paris, Klincksieck.
- Martin-Leake 1814: William Martin-Leake, *Researches in Greece*, Londra, A.J. Valpy Tooke's Court Chancery Lane.
- Meyerhoff 2006: Miriam Meyerhoff, *Introducing Sociolinguistics*, London, New York, Routledge.
- Moga 1938: Ioan Moga, *Negustori greci agenți revoluționari la noi și în Apus*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj”, VII (1936-1938), p. 640-656.
- Nida 2004: Eugene A. Nida, *Traducerea sensurilor*, Iași, Institutul European.
- NT 1996: *Norme tehnice privind desfășurarea activităților în Arhivele Naționale, aprobate de Directorul general prin Ordinul nr. 227 din 18 iunie 1996*.
- Papahagi 1909: Pericle Papahagi, *Scritori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”.
- Popovici [1927] 1934: Dušan I. Popovici, *Despre aromâni – O Țințarima – Contribuțiuni cu privire la chestiunea formării negoțului nostru*. Traducere de C. Constante, București, Tipografia „Dorceanu”.
- Rados 1890: Konstantinos N. Rados, *Ἐν Γαλλία περί τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀγών. Τελευταία φάσις τοῦ γλωσσικοῦ ἡμῶν ζητήματος*, Athena, Palamidis.
- Reiss-Vermeer 1984: Katharina Reiss, Hans J. Vermeer, *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen, Niemeyer.
- Robinson 2005: Douglas Robinson, *Babel, tour of*, în Baker 2005, p. 21-22.
- Roja 1808: Gheorghe Constantin Roja, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesta.
- Rosetti 1968: Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura pentru Literatură.
- Scalcău 2003: Paula Scalcău, *Grecii din România*, București, Omonia.
- Schäffner 2005: Christina Schäffner, *Action: theory of “translational action”*, în Baker 2005, p. 3-5.
- Singleton-Kallen 2004: David Singleton, Jeffren L. Kallen, *Lexicon*, în Ammon 2004, p. 530-539.
- Spilioti 2009: Tereza Spilioti, *Graphemic representation of text messaging: alphabet choice and code-switches in Greek SMS*, în „Pragmatics”, nr. 3 (XIX), p. 393-412.
- Steinberg 1982: Danny D. Steinberg, *Psycholinguistics: language, mind, and word*, London-New York, Longman.
- Steinke-Vraciu 1999: Klaus Steinke, Ariton Vraciu, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Terracini 1957: Benvenuto Terracini, *Conflitti di lingue e di cultura*, Venezia, Neri Pozza.
- Trandafirescu 2000: Natalia Trandafirescu, *Câteva opinii în legătură cu metodologia prelucrării și valorificării documentelor în limba greacă existentă în Arhivele românești*, în „Revista Arhivelor”, LXII (2000), nr. 1-2, p. 207-228.
- Tseliga 2007: Th. Tseliga, *“It's all Greeklisb to me!”: Linguistic and sociocultural perspectives on Roman-alphabetized Greek in asynchronous computer-mediated communication*, în Danet-Herring 2007, p. 116-141.

- Vakalopoulos 1973: Apostolos Vakalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*. Traducere de Peter Megann, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies.
- Verschueren 2001: Jef Verschueren et alii (eds.), *Handbook of Pragmatics*, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins.
- Vikor 2004: Lars Vikor, *Lingua Franca and International Language*, în Ammon 2004, p. 328-335.